

Justitiedepartementet
103 33 Stockholm

Yttrande över departementspromemorian Livstidsstraff för mord (Ds 2017:38)

Utredaren har gjort en mycket gedigen genomgång av rättsläget och lämnat ett förslag till ny lagtext som utifrån de i direktiven givna förutsättningarna framstår som det mest lämpliga. Åklagarmyndigheten motsätter sig därför inte att förslaget genomförs, men är inte övertygad om att den förordade lösningen kommer att få den av regeringen eftersträvade effekten. Därför förordar myndigheten att en bredare och mer förutsättningslös översyn av straffskalorna för mord och dråp genomförs.

Bakgrund

Straffskalan för mord (3 kap. 1 § brottsbalken) är alltsedan den 1 juli 2009 fängelse på viss tid, längst tio och högst arton år, eller på livstid.

Den 1 juli 2014 ändrades bestämmelsen på nytt, på så sätt att för mord ska dömas till fängelse på viss tid, längst tio och högst arton år, eller, om omständigheterna är försvårande, på livstid. Lagändringen år 2014 dikterades av en vilja att skärpa straffet för mord och syftade till att livstidsstraffet skulle kunna användas i betydligt större utsträckning och utgöra normalstraffet i den bemärkelsen att det kunde förutses dömas ut i en majoritet av fallen. Av propositionen (se prop. 2013/14:194 sid. 20) framgår att det är de fall som har ett mycket högt straffvärde, men som ändå leder till ett tidsbestämt straff, som i fortsättningen bör föranleda livstids fängelse. Med detta avses de gärningar som enligt tidigare praxis ledde till fängelsestraff på mer än 14 år.

Emellertid fann Högsta domstolens majoritet i rättsfallet NJA 2016 s.3 ("Mordstraffskalan") att 2014 års omformulering av lagrummet inte förändrat det rättsläge som uppkom genom 2009 års reform av straffskalan för mord och som enligt rättsfallet NJA 2013 s. 376 ("Bajonettmordet") innebär att utgångspunkten för mord bör vara 14 år, när det varken finns förmildrande eller försvårande omständigheter.

Utgångspunkten vid straffmätning för mord är alltså i dagsläget 14 års fängelse.

Vilket bör vara normalstraffet för mord?

Att uppsåtligen beröva någon livet är det allvarligaste brott som en människa kan begå. En sådan gärning bör därför föranleda de mest ingripande reaktionerna inom straffsystemet. Redan enligt nuvarande straffmättningspraxis bestraffas mord strängare än andra brott som inte innefattar uppsåtligt dödande. Att ytterligare skärpa straffen för mord kan knappast motiveras varken av proportionalitetsskäl eller med att en straffskärpning skulle avhålla någon från att begå detta brott. Det skäl som skulle kunna åberopas för en sådan straffskärpning är istället att det finns ett behov av att ytterligare markera samhällets avståndstagande från uppsåtligt dödande.

Om det finns anledning att nu föreskriva strängare straff för mord torde vara en rent kriminalpolitisk fråga. Åklagarmyndigheten ser det inte som nödvändigt att uttala någon bestämd uppfattning därom. Från systematisk synpunkt finns dock anledning att framhålla följande.

Den nuvarande straffskalan för uppsåtligt dödande är mycket vid, från minimistraffet för dråp som är fängelse i sex år till fängelse på livstid som är maximistraffet för mord. Sett ur ett strikt systemiskt perspektiv torde den nuvarande utgångspunkten för straffvärdebedömningen, fängelse i 14 år vara ganska väl avvägd. Den ger ett förhållandevis stort utrymme för att beakta såväl förmildrande som försvårande omständigheter.

Utan att göra något större systemiskt ingrepp torde det vara möjligt att i viss mån höja utgångspunkten för straffvärdebedömningen. Den skulle då lämpligen kunna ändras till fängelse i 16 år, vilket överensstämmer med den praxis som utvecklas i underrätterna utifrån 2014 års omformulering av straffbestämmelsen, innan denna praxis ändrades genom rättsfallet NJA 2016 s. 3.

Att istället låta livstids fängelse utgöra utgångspunkten för straffvärdebedömningen vid (och därmed normalstraffet för) mord skulle medföra nackdelar i två hänseenden. För det första skulle den mycket vida straffskalan för det tidsbestämda straffet, från sex till 18 års fängelse, bli tillämplig endast med avseende på förmildrade omständigheter. Det skulle sannolikt medföra stora tröskeeffekter på så sätt att relativt obetydliga omständigheter skulle kunna leda till påtagliga skillnader i straffvärde. Detta skulle också kunna leda till att det blev svårt att upprätthålla en enhetlig och förutsägbar rättstillämpning. För det andra skulle det inte längre vara möjligt att låta försvårande omständigheter eller förekomsten av flerfaldig brottslighet avspeglas i straffmätningen. Sådana omständigheter som att brottet är planlagt, har genomförts på ett mycket grymt och hänsynslöst sätt, eller riktat sig mot barn eller någon annan skyddslös person skulle inte kunna leda till strängare straff än ett brott som bedöms vara ett normalfall av mord. Inte heller skulle den som har begått ett mycket stort antal mord, till exempel inom ramen för ett

terroristdåd, kunna dömas till strängare straff än den som har begått endast ett mord.

Enligt Åklagarmyndighetens mening finns det således relativt starka systematiska skäl emot att låta normalstraffet för mord vara fängelse på livstid. Detta talar för att livstidsstraffet, precis som den nuvarande straffskalan ger uttryck för, bör förbehållas mord där omständigheterna i åtminstone något hänseende är försvårande.

Lagstiftningsteknik

För att kunna välja en lämplig lagstiftningsteknik för en reform av straffbestämmelsen om mord måste det stå klart vad lagstiftaren vill uppnå. Här synes det föreligga en viss oklarhet i det uppdrag som ligger grund för det aktuella förslaget. Samma oklarhet torde vidlåda förarbetena till 2014 års ändring av bestämmelsen.

Som utgångspunkt för förslaget anges dels att det är de fall som enligt nuvarande praxis anses ha ett straffvärde överstigande 14 års fängelse som ska föranleda fängelse på livstid, dels att livstids fängelse ska vara normalstraffet för mord i den meningen att de flesta fall av mord ska leda till fängelse på livstid. De fall där det varken finns försvårande eller förmildrande omständigheter ska även fortsättningsvis leda till ett tidsbestämt straff.

Åklagarmyndigheten ställer sig tveksam till om lagstiftaren i ett mer långsiktigt perspektiv kan göra skillnad mellan å ena sida ett normalfall av mord (i den meningen att det ska föranleda en normalpåföljd) och å andra sidan ett fall där det varken finns försvårande eller förmildrande omständigheter. Visserligen har utredaren genom statistik över straffmätningen under de senaste åren visat att majoriteten av domarna för mord överstiger 14 års fängelse, vilket skulle tala för att försvårande omständigheter har beaktats i de flesta fall av mord. Frågan är emellertid om detta förhållande kommer att bestå. För att en viss omständighet ska kunna betraktas som försvårande måste den kunna sättas i relation till en viss straffnivå, och alltså leda till svårare straff än denna nivå. I ett längre perspektiv kan utgångspunkten för denna bedömning knappast vara någon annan nivå än den som döms ut i flertalet fall av mord eller vad som i allmänt språkbruk skulle betecknas som ett normalfall. Sådana omständigheter som föreligger i flertalet fall tenderar alltså att efterhand anses ingå i vad som utgör typfallet för ett brott. Enligt Åklagarmyndighetens mening riskerar det därför att leda till oklarhet om vad som är det egentliga målet med reformen och om lagstiftaren med normalstraffet för mord menar något annat än den nivå som är avsedd att användas i fall där det varken finns försvårande eller förmildrande omständigheter.

Den i promemorian valda lagtekniska lösningen, att fängelse på livstid ska väljas som huvudalternativ men att rätten om omständigheterna inte påkallar ett

livstidsstraff får välja ett tidsbestämt straff, torde bättre än den nuvarande lagtexten spegla lagstiftarens intention att livstids fängelse ska väljas i flertalet fall. Risken är därför mindre att lösningen skulle underkännas av Högsta domstolen på skäl som domstolen anförde i rättsfallet NJA 2016 s. 3.

Samtidigt är den lagtekniska konstruktionen inte alldeles enkel. Eftersom en utgångspunkt är att de fall där det varken finns försvårande eller förmildrande omständigheter alltså ska föranleda ett tidsbestämt straff, måste de omständigheter som medför att ett livstidsstraff inte är påkallat innefatta både förmildrande omständigheter och frånvaron av försvårande omständigheter. Även om livstidsfängelse pekas ut som den påföljd som ska väljas i första hand, krävs alltså att rätten kan konstatera att omständigheterna i något hänseende är försvårande för att detta straff ska dömas ut.

Den förslagna lagtexten lämnar i stor utsträckning öppet för domstolarna att i tillämpningen närmare precisera gränsdragningen mellan livstidsstraffet och det tidsbestämda straffet. I promemorian förutses att detta kommer att ske lojalt i enlighet med lagstiftarens intentioner. Åklagarmyndigheten är inte lika övertygad om detta. Rättspraxis har under senare år utvecklats så att förarbetsuttalanden har fått allt mindre betydelse vid tillämpningen av straffrättsliga bestämmelser. Som nyss redovisats är den önskade utgångspunkten vid straffmätning för mord också problematisk från ett systematiskt perspektiv. Det finns därför enligt Åklagarmyndighetens uppfattning en betydande risk för att utfallet av reformen kommer att avvika från vad som avsetts om den föreslagna lagtexten införs.

Även med beaktande av det nu sagda får det i promemorian framlagda lagförslaget anses vara det som bäst svarar mot innehållet i utredarens uppdrag. Åklagarmyndigheten vill därför inte motsätta sig att förslaget genomförs. För att åstadkomma en långsiktigt stabil och förutsebar straffmätning för mord krävs emellertid enligt Åklagarmyndighetens uppfattning en mer omfattande reform.

Behovet av en bredare översyn

Regeringens målsättning med översynen är att öka användningen av livstids fängelse för mord. Avsikten är att livstids fängelse ska utdömas isamtliga fall som enligt nuvarande praxis bedöms strängare än 14 års fängelse.

Det mest näraliggande sättet att åstadkomma detta vore att sänka det längsta tidsbestämda straffet för mord till 14 år. Detta skulle nämligen innebära att så snart straffmätningens värde överstiger 14 års fängelse återstår det endast för rätten att välja livstids fängelse som påföljd. En sådan lösning skulle emellertid innebära en delvis återgång till den ordning som gällde före 2009 års reform, då straffskalan endast bestod av fängelse i 10 år eller på livstid, och medföra samma nackdel i form av en kraftig tröskeleffekt som denna straffskala ledde

till. Det är också oklart hur straffmätningsspraxis skulle utvecklas om en sådan ordning infördes.

En från systematiska utgångspunkter mer rimlig lösning vore att generellt höja straffskalan och därmed det abstrakta straffvärdet för mord. Detta skulle också bättre överstämja med regeringens intention att låta lagstiftningen ge uttryck för en allmänt strängare syn på uppsåtligt dödande. På så sätt skulle nämligen samtliga fall av mord och dråp omfattas av straffskärpningen och inte endast de fall som ligger i den övre delen av straffskalan.

En sådan översyn skulle exempelvis kunna innebära att straffskalan för dråp höjdes till fängelse i lägst tio och högst 14 år samt att ministraffet för mord bestämdes till fängelse i 14 år. Alternativt skulle brottet dråp helt kunna utmönstras och nuvarande straffskala för mord därmed omfatta även sådana fall av uppsåtligt dödande som idag rubriceras dråp. Oavsett vilket av dessa alternativ man väljer skulle, om etablerade principer för straffmätning tillämpas, användningen av livstids fängelse för mord öka.

De nu presenterade handlingsvägarna utgör givetvis endast tänkbara sätt att uppnå den av regeringen eftersträfvade effekten. För att kunna genomföra någon av dessa eller någon annan lösning som tar sikte på straffskalorna för mord och dråp krävs att en bredare och mer förutsättningslös översyn görs av straffen för uppsåtligt dödande, jämfört med vad som har varit möjlig inom ramen för det nu aktuella uppdraget. En sådan översyn måste i så fall även omfatta även eventuella följdändringar, bland annat med avseende på straffskalorna för de övriga brott vilka innefattar fängelse på livstid.

Åklagarmyndigheten förordar, i enlighet med vad som sagts, att en större översyn av straffskalorna för mord och dråp genomförs innan det nu föreliggande förslaget till reform genomförs. Även om det givetvis är otillfredsställande att 2014 års ändringar av 3 kap. 1 § brottsbalken efter Högsta domstolens prövning har visat sig inte ha någon effekt, kan enligt Åklagarmyndighetens mening det nuvarande rättsläget inte anses vara behäftat med sådana nackdelar att en reform inte kan avvakta tills ett bredare underlag har tagits fram. Såväl kontinuitet och förutsebarhet i rättstillämpningen som förtroendet för rättssamhället skulle sannolikt gynnas om det efter en mer omfattande översyn går att finna en lösning som kan förankras och vinna bred acceptans både hos lagstiftaren och inom rättsväsendet.

Detta yttrande har beslutats av riksåklagaren Anders Perklev efter föredragning av kammaråklagaren Elisabeth Trouvé. I handläggningen av ärendet har även vice överåklagaren Mikael Björk deltagit.

Anders Perklev

Elisabeth Trouvé